

RÓŻNE OBLICZA KOBIECOŚCI

MAŁGORZATA WOJTOWICZ

Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku

Święta Anna – ideał żony i matki w starożytnym i staropolskim piśmiennictwie apokryficznym

Saint Anne as the Ideal Wife and Mother in Ancient and Old Polish Apocryphal Literature

Słowa kluczowe: święta Anna, apokryfy starożytne, apokryfy staropolskie, żona, matka

Key words: St. Anne, ancient apocryphal literature, Old Polish apocryphal literature, wife, mother

Święta Anna, matka Najświętszej Maryi Panny, jest postacią, o której milczy *Pismo Święte*; mimo to pozostaje jedną z najbardziej znanych osób w historii chrześcijaństwa. Jej kult datuje się już od jego początków, zaś święto obchodzone jest zarówno w Kościele katolickim, jak i Cerkwi prawosławnej. Według tradycji już w IV–V wieku istniał w Jerozolimie przy Sadzawce Betesda kościółek ku czci św. Anny i jej męża, św. Joachima. W roku 710 szczątki babki Chrystusa zostały przeniesione do Konstantynopola i złożone w kościele wybudowanym ku jej czci przez cesarza Justyniana około 550 roku¹. Obecnie Annę czci się jako patronkę małżeństw, kobiet rodzących, matek, wdów, położnic, ubogich robotnic, górników kopalni złota, przewoźników, młynarzy, piekarzy oraz żeglarzy². Wszystko to za sprawą tradycji wczesno-

¹ Opis patronki na stronie internetowej Góry św. Anny oraz Sanktuarium świętej Anny Samotrzeciej, http://www.swanna.pl/sankt_sa.htm [dostęp: 19.02.2015]. O świętej Annie zob. także: *Spraw. Anna, matka Bogurodzicy*, dostępne w Internecie: [http://www.typo.cerkiew.pl/index.php?id=swieci&tx_orthalcal\[sw_id\]=79&cHash=872d6d285205d8f9fd51b63d0c62f05b](http://www.typo.cerkiew.pl/index.php?id=swieci&tx_orthalcal[sw_id]=79&cHash=872d6d285205d8f9fd51b63d0c62f05b) [dostęp: 01.05.2016].

² O kulcie św. Anny szerzej w: M. Łukaszczyk, *Święta Anna: próba udokumentowania kultu św. Anny*, Kraków 1999, a także na stronie internetowej: <http://www.brewiarz.pl/czytelnia/swieci/07-26a.php3> [dostęp: 19.02.2015].

chrześcijańskiej i apokryfów, które spopularyzowały w literaturze historię tej postaci.

Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie sylwetki świętej Anny ukazanej w pięciu wybranych tekstach apokryficznych. Analizie poddane zostaną inicjalne fragmenty *Protoewangelii Jakuba* (II/III w.) oraz *Ewangelii Pseudo-Mateusza* (VI w.), a także trzy rodzime apokryfy: *Żywot świętej Anny* Jana z Koszyczek (XVI w.), *Historyja o świętej Annie* (XVI w.) Mikołaja z Wilkowiecka oraz początkowe fragmenty *Rozmyślenia przemyskiego* (XV w.). Pierwsze dwa spośród tekstów rodzimych przynależą do tego samego typu historii, które Maria Adamczyk określa jako „[...] legendy hagiograficzne wyprowadzane bezpośrednio ze starochrześcijańskich apokryfów, a niemające żadnych źródeł fabularnych w *Piśmie Świętym*. Opowiadają one, według podobnych konwencji, nie fabuły biblijne, lecz historie szczególnie zasadnie domniemywane, a poddawane przesłankami biblijnymi”³. Ponadto wymienione dzieła tworzą „biografię matki Marii [...] [i – dop. M.W.] prezentują właśnie typ literackiego ujęcia charakterystyczny dla silnie zbeletryzowanych, genealogicznych opowieści hagiograficzno-apokryficznych”⁴. Oba również powstały na podstawie tego samego źródła: popularnej na przełomie XV i XVI wieku historii *Legenda sanctissimae matronae Annae, genitricis Virginis Mariae matris et Jesu Christi aviae*⁵.

W niniejszym studium wymienione wyżej przekazy stanowią podstawę do rekonstrukcji zarówno chronologii wydarzeń z życia matki Maryi, jak również zespołu cech współtworzących w epokach dawnych ideał żony i matki.

Historia Anny – bohaterki wybranej

Święta Anna pochodziła z rodu Dawida, a urodziła się i wychowała w judzkim mieście – Betlejem, tym samym, w którym kilkadziesiąt lat później przyszedł na świat jej wnuk – Jezus Chrystus. O miejscu pochodzenia bohaterki informuje *Historyja o świętej Annie* Mikołaja z Wilkowiecka, która w początkowym fragmencie, traktującym o Emerencji (matce świętej Anny), prezentuje historię, wykorzystując elementy prefiguracyjności i konkatenaacji, tworząc przy tym spójną opowieść o związkach rodzinnych i rodowych trojga (choć nie tylko) wymienionych wyżej postaci.

Prababka Jezusa, Emerencja, ukazana zostaje przez twórcę apokryfu jako ta, której poczęcie rozpoczyna ciąg cudownych zdarzeń. Natomiast podejmowane przez nią życiowe wybory okazują się wzorem dla kolejnych członków rodu:

³ M. Adamczyk, *Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze staropolskiej do końca XVI wieku*, Poznań 1980, s. 26.

⁴ Tamże, s. 135.

⁵ Por. wprowadzenia do tekstów, w: *Cały świat nie pomieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne*, wyd. W. R. Rzepka, W. Wydra, Warszawa 2008, s. 105, 111.

Ta panienką młodą jeszcze będąc, a nabożeństwem, zakonu Bożego rozmyślaniami i cnotami się bawiąc, to sobie była mocno umyśliła, aby męża nie mając, w czystości cielesnej na służbie Bożej zawsze żyła i mieszkała. A to sobie była stąd upodobała, iż u proroków świętych, że się zbawiciel świata z panny miał narodzić, czytała⁶.

Jak wynika z powyższego fragmentu, postawa bohaterki antycypuje niejako późniejszą decyzję Maryi. Matka Jezusa również, o czym dowiadujemy się z innych tekstów apokryficznych, składa Bogu ślub czystości, pragnąc żyć „na służbie Bożej”.

Jak można przypuścić (czego wprawdzie narrator wprost nie formułuje, jednak na co wskazuje dalszy wywód), podjęta decyzja nie jest podyktowana względami osobistymi: wygodą lub chęcią wyróżnienia czy wywyższenia się. Wręcz przeciwnie: zdaje się wypływać z głębokiego szacunku i wiary wobec Słowa zawartego w *Piśmie Świętym*, którego znajomość nie jest bohaterce obca. Istotne jest, że będąc kobietą, poznaje pisma prorockie – a wszystko za sprawą bogobojnych i mądrych rodziców, pozwalających jej na odwiedzanie mnichów, u „których nie tylko się pisma świętego prorockiego trudnego uczyła, ale też i żywota swojego porady zbawienne przyjmowała, a przez ich rady stanu panińskiego żadnym obyczajem odmienić nie miała”⁷. Można przypuszczać, że umiłowanie stanu dziewictwa przez prababkę Jezusa było naturalnym następstwem tych kontaktów, jak również przekonania o wyjątkowości stanu bezżennego.

Jednak zamiary Boże okazują się w stosunku do bohaterki inne. Jak sugeruje tekst Mikołaja z Wilkowiecka, rodzice Emerencji (motywowani chęcią wypełnienia Prawa) pragną znaleźć dla niej odpowiedniego partnera. Wyznająca odmienny system wartości dziewczyna wyjawia zakonnikom „tajemnicą myśli swojej o chowaniu czystości cielesnej aż do śmierci i wolę przeciwną rodziców swoich, którzy jej według zakonu za mąż iść kazali [...]”⁸. Mnisi, zdziwieni niecodzienną postawą bohaterki, szukają sposobu rozwiązania problemu, podejmując posty i modlitwę. Odpowiedź przybiera formę wizji doświadczanej przez wszystkich trzech zakonników:

Widziałem [...] na koźde te trzy nocy, modlitwy do Pana Boga uczyniwszy, drzewo dziwne cudne, barzo osobliwe, wielą rozg obrosłe. A na rozdze jednej nad insze najcudniejszy widziałem kwiat rozkoszny i śliczny, a w nim owoc zamknięty, słodziuczki i nad wszytkie świata tego owoce najprzyjemniejszy⁹.

Objaśnienie proroctwa jest następujące:

Drzewo, które się ukazało nadobne znaczy śliczną Emerencyjej czystość i jej święty umysł, który Pan Bóg przez święte małżeństwo umyślił wypełnić. Różga zaś się

⁶ Mikołaj z Wilkowiecka, *Historyja o świętej Annie...*, w: *Cały świat...*, s. 105.

⁷ Tamże, s. 106.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże, s. 107.

ona, nad inne śliczniejsza, znaczy córkę, która się z niej narodzi, Annę imieniem. Z której kwiat wyrośnie, Panna Maryja, łaski Bożej pełna, która na wieki niepokalana będzie. Z kwiatu zasię Panny Maryjej owoc on nasłodzony na świat wynidzie – Syn Boży, a Zbawiciel wszytkiego rodzaju ludzkiego (...). Drugie lepak różgi tego drzewa, z gałązkami i owocami, znaczą święte z niej potomstwo i rodzaj wszytkiemu światu pożyteczny¹⁰.

Powyższy symboliczny komunikat jest nie tylko nawiązaniem i rozwinięciem historii drzewa życia ze starotestamentowej *Księgi Rodzaju*, lecz także odniesieniem do interpretacji Ojców Kościoła; symbolikę drzewa nierzadko wiązano z osobą Matki Jezusa, a także z Nim samym. Jan Damasceński porównuje glebę ogrodu rajskiego do Maryi, z której wyrosło prawdziwe drzewo życia, to jest Chrystus. Według zaś innej symboliki Maryja sama była drzewem życia wydającym owoce za sprawą Ducha Świętego¹¹. To ostatnie z wyjaśnień, odnoszące się poniekąd do prorocstwa Izajasza (Iz 11,1) traktującego o „różdźce z korzenia Jessego”, zasadniczo pokrywa się z wizją prezentowaną w analizowanym apokryfie. Tutaj jednak następuje przesunięcie znaczenia i punktu odniesienia z osoby Matki Jezusa na Jego prababkę, która staje się pewnego rodzaju początkiem – pniem rodu. Uwidacznia się w tym prefiguracyjny charakter postaci, zaś utworzona przez narratora paralela: Emerencja – Maryja zyskuje potwierdzenie.

W dalszej części *Historii o świętej Annie* przyszła prababka Jezusa, poszukując prawdziwej, świętej miłości objawionej w proroctwie, odrzuca tych kandydatów na męża, którzy zabiegają o nią, kierując się jedynie względami cielesnymi. Dopiero siódmy spośród starających się, Izachar¹², okazuje się godnym jej ręki. Emerencja rodzi mu dwie córki, z których – jak zaznacza narrator – pierworodną jest Anna, urodzona „w dzień wtorkowy”¹³. W kolejnych fragmentach utworu autor prezentuje genealogię siostry świętej Anny – Esmerii.

Obecność elementów genealogicznych w apokryfach jest – jak twierdzi Maria Adamczyk – wynikiem niedostatecznego uzasadnienia rozpowszechnionej w XVI wieku pogłoski na temat rodowodu Maryi. Wówczas bowiem pojawiło się przypuszczenie (jako rezultat swoistej interpretacji początkowego fragmentu *Ewangelii św. Łukasza*) o jej rzekomym pochodzeniu z rodu Dawida. Stąd „zrodziła się potrzeba przekształcenia ewangelicznej genealogii w genealogię typu *stricte* historycznego, odtwarzającą w ciągu diachronicznym, i zwłaszcza »po kądzieli«, rodzinne parantele świętej bohaterki”¹⁴.

¹⁰ Tamże, s. 107–108.

¹¹ M. Lurker, *Drzewo*, w: tegoż, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989, s. 49–50.

¹² Autorzy przypisu w kwestii imienia wybranka Anny podają: „Autor tu się zapewne pomylił: w łacińskich legendach o św. Annie Emerencji nosi imię Stollanus” – por. przypis 70, w: tamże, s. 108. W artykule, idąc za polskim tekstem, posługujemy się jednak imieniem Izachar.

¹³ Tamże.

¹⁴ M. Adamczyk, dz. cyt., s. 134.

Szczegółowe przedstawienie historii rodu Jezusa miało nadto na celu zaspokojenie potrzeb poznawczych czytelnika. Powyższy zabieg stosowano „ku pokazaniu, że w historii daje się zaobserwować bieg wydarzeń zmierzający ku przewidzianemu przez Boga celowi”¹⁵. Kreśląc wywód genealogiczny wzorowano się m.in. na gatunku wywodzącym się z *Biblii*, tzw. „historii etiologicznej”¹⁶.

W dalszej części historii Jana z Koszyczek pojawiają się fragmenty, które dostrzegamy także w pozostałych trzech analizowanych apokryfach. Jedy- nym wyjątkiem jest jeszcze, poprzedzający wspólne wszystkim tekstom zd- rzenia, opis małej Anny – zbieżny z portretem jej matki:

Anna w pierwszym wieku swoim nic dziecinnego nie czyniła, ale się mnożyła w przykazaniu i w drodze Bożej, i w obcowaniu chwalebnych obyczajów. Bo ona [...] wolała, siedząc doma, obierać się rozmyślaniem Boskim, niżli się przyłączać zarażonemu obcowaniu i towarzystwu pospolitemu ludzkiemu. A stąd zawsze miłowała osobliwe a godne miejsce ku nabożeństwu i rozmyślaniu, a podług jako może wiek i młodość jej znosić, wszystkie swe dni aż do końca strawiła nieprze- miennie w chowaniu dziesięciora Bożego przykazania¹⁷.

Bohaterka zostaje zatem przedstawiona jako dziecko wyjątkowe, wyróżnia- jące się na tle swoich rówieśników. Jak zauważa Katarzyna Kiszkiwiak, „w urywku tym odnotowujemy spetryfikowany motyw wyliczenia cnót boha- terki, żywotny w hagiografii”¹⁸. Zbliżoną poetyką charakteryzują się opisy córki Anny – Maryi.

W dalszej części apokryfu Jan z Koszyczek prezentuje szczegóły pożycia Anny z Joachimem, kładąc nacisk na ich największą troskę – bezdzietność. W kulturze judaistycznej postrzegano ją jako karę Bożą. Dramatyzmu sytu- acji przydaje reakcja otoczenia – podczas wizyty w świątyni ofiara Joachima zostaje odrzucona z uwagi na brak potomstwa. Prowadzi to do czasowej separacji małżonków – mężczyzna wyrusza na pustynię, zostawiając Annę, która w rozpaczce wzywa pomocy Bożej. Prośba zostaje wysłuchana; w ostat- nich częściach apokryfu następuje opis urodzin Maryi, jej wychowania oraz ofiarowania dziewczynki w świątyni. O wymienionych wydarzeniach traktu- ją także *Rozmyślanie przemyskie*, *Protoewangelia Jakuba* i *Ewangelia Pseu- do-Mateusza*.

Warto zwrócić ponadto uwagę na trzy elementy różnicujące analizowane przekazy. Są nimi: historia dwóch powtórnych małżeństw Anny w *Żywocie* Jana z Koszyczek, listy biskupów poprzedzające *Ewangelię Pseudo-Mateusza*

¹⁵ W. C. Kaiser Jr., *Stary Testament. Pierwsza Księga Kronik*, w: tegoż, P. H. Davis, F. F. Bruce, M. T. Bursh, *Trudne fragmenty Biblii*, konsultacja naukowa wydania polskiego W. Chrostowski, Warszawa 2011, s. 155.

¹⁶ Por. tamże, s. 134–135.

¹⁷ Jan z Koszyczek, *Żywot świętej Anny*, w: *Cały świat...*, s. 111.

¹⁸ K. Kiszkiwiak, *Wątki maryjne w apokryfach staropolskich. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2013, s. 121.

oraz motyw cudów związanych z osobą świętej Anny, również zawarty w opowieści staropolskiego autora.

Pierwszy z wymienionych motywów stanowi uzupełnienie genealogii bohaterki:

Anna – matka trzech córek (w tym dwu przyrodnich siostr Marii o tym samym imieniu) – rodzi je z „napomnienia anielskiego” po to, aby one z kolei urodziły „trzech apostołów i jednego zwolennika” oraz dwu jeszcze innych apostołów (Jakuba Większego i Jana ewangelistę), przez co do końca może się wypełnić [...] prorocze widzenie alegorycznego drzewa¹⁹.

Listy poprzedzające *Ewangelię Pseudo-Mateusza* wyjaśniają cel powstania utworu starożytnego. Otóż dwaj biskupi, Chromacjusz i Heliodor, zwracają się w pierwszym z listów do św. Hieronima i proszą go o przetłumaczenie księgi zawierającej opis narodzenia Maryi i dzieciństwa Jezusa „nie tyle dla przekazania świadectwa o Chrystusie, ile raczej dla pokonania głupoty hereetyków”²⁰. Hieronim, wyrażając zgodę, w odpowiedzi stwierdza: „postawiono mi trudne zadanie do wykonania, gdyż Wasze Wielebności nakazaliście mi przelożyć dzieło, którego święty Mateusz apostoł i ewangelista nie chciał rozpowszechniać. Gdyby bowiem [księgi – dop. M.W.] nie miały być tajne, zapewne dołączyłyby je do wydanej przez siebie ewangelii”²¹. Sformułowania te wyraźnie wskazują, iż tekst, który nastąpi po listach, nie jest zalecany do czytania (jako niekanoniczny), niemniej jednak nie dementują autorstwa świętego Mateusza – zapewne w celu uwiarygodnienia przekazu. Współcześni badacze podważają bowiem zarówno autorstwo apokryfu, jak i samego przekładu²².

Ostatni z trzech elementów różnicujących zbadane źródła – cuda świętej Anny – pojawia się w *Żywocie* Jana z Koszyczek. Bohaterka przedstawiana jest w nim jako święta czyniąca cuda po śmierci (*miracula*), zgodnie z poetyką przekazu hagiograficznego: „Przeto na tym miejscu, gdzie ta świętość jest, wielka sie wielość ludu i pielgrzymow schodzi, bowiem przez zasługi świętej Anny wszystkie niemocy ludzi niemocnych bywają oddalone: zimnice, bolenie zębów, powietrzem zabicie, cieczenie krwie, powietrze morowe, bolenie głowy i insze wielkie a rozmaite niemocy”²³.

¹⁹ M. Adamczyk, dz. cyt., s. 137.

²⁰ *Ewangelia Pseudo-Mateusza*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, red. M. Starowieyski, Lublin 1980, s. 211.

²¹ Tamże.

²² Por. wprowadzenie do tekstu apokryfu, tamże, s. 210.

²³ Jan z Koszyczek, *Żywot...*, s. 124.

Małżeństwo z Joachimem. Anna żoną

Na temat małżeństwa Joachima i Anny pisze Jan z Koszyczek w następujący sposób: „A gdy miała piętnaście lat, tak iż się godziła za męża, nie dla żądliwości złączenia męskiego, ale z przypędzenia zakonu, dana a złączona Joachimowi ślachtetnemu a sprawiedliwemu”²⁴. Podobnie jak matka, bohaterka poszukuje towarzysza życia wyłącznie przez wzgląd na Boga i obowiązek wypełnienia nakazów prawa możeszowego. Zawarty związek wykazuje wszelkie cechy wzorcowej relacji: „Ona chciała męża jako pana, a miłowała jako ojca. On zasię czcił żonę jako matkę, a miłował jako siostrę, a oboje przyzwalało”²⁵. W opisie małżeństwa Joachima i Anny uwidacznia się tradycyjny podział ról mężczyzny i kobiety, zalecany zarówno w starohebrajskiej kulturze patriarchalnej, jak i w średniowiecznej rodzinie²⁶.

Charakterystyczny motyw bezdzietności pary i odrzucenia przez lokalną społeczność stanowi integralną część *Żywota*: „Ale iż sądy Boże są głębokość wielka, ci z dopuszczenia Najwyższego mieszkali sprawiedliwie dwadzieścia lat w małżeństwie niepłodni, a w zakonie wzgardzeni”²⁷. Anna i Joachim postanawiają błagać Boga o zmiłowanie, uciekając się do trzech sposobów dostępnych dobremu chrześcijaninowi: modlitwy i jałmużny. W miejsce postu pojawia się motyw ślubu: „ślubili Panu Bogu z płaczem, jeśli oddalił złorzeczenie niepłodności od Anny, a dał jej płód, chcąć ofiarować on płód na służbę Bożą do kościoła, jako sieczcie w pirwym rozdzieleniu Krolewskich Ksiąg”²⁸. Istotne, że narrator dodatkowo akcentuje suwerenność decyzji Anny podejmującej wspomniane praktyki na osobności, niezależnie od małżonka.

Motyw ślubowania pojawia się również w innych analizowanych źródłach. W niektórych obietnicę składa sama Anna; np. w *Ewangelii Pseudo-Mateusza* już na początku trwania małżeństwa postanawia oddać swoje pierworodne dziecko do świątyni²⁹. W innych tekstach decyzja o ofiarowaniu Maryi zapada później, już po zapowiedzi jej narodzin (w przypadku *Protoewangelii Jakuba*) jako wotum wdzięczności za otrzymaną łaskę³⁰ albo już po jej narodzinach (w przypadku *Rozmyślenia przemyskiego*)³¹.

²⁴ *Ewangelia Pseudo-Mateusza...*, s. 112.

²⁵ Tamże.

²⁶ Por. W. Połubicki, *Kwestia kobieca w społecznej doktrynie judaizmu, chrześcijaństwa i islamu*, Warszawa 1989, s. 78–87.

²⁷ Jan z Koszyczek, *Żywot...*, s. 112.

²⁸ Tamże, s. 113.

²⁹ Por. *Ewangelia Pseudo-Mateusza...*, s. 213.

³⁰ Por. *Protoewangelia...*, s. 185.

³¹ *Rozmyślenie przemyskie*, w: *Cały świat...*, s. 148.

Nadzwyczajna interwencja Boga. Anna matką

Odnotowany przez interesujących nas autorów motyw zwiastowania świętej Annie łączy się z historią jej imienniczki z *Pierwszej Księgi Samuela*. Podobnie jak bohaterka niniejszego opracowania, cierpi ona z powodu braku potomstwa. „Historia obu kobiet – jak czytamy w książce *Kobiety. Między miłością a zdradą* – wskazuje na moc łaski Bożej. Jest ona podstawą przemiany i działania człowieka”³². Warto też dodać, że „postawa Anny, matki Samuela, oraz postawa Anny, matki Maryi, jest przykładem głębokiego zawierzenia Bogu. Ich życie pokazuje, że Bóg chce wylać swoją łaskę na wszystkich. Bóg jest hojny. Niepłodnym daje potomstwo, smutnym radość”³³.

Cztery spośród przywoływanych w niniejszym studium apokryfów akcentują postawę ufności Anny w momencie odejścia Joachima na pustynię. Bohaterka, uznana za przeklętą, przeżywająca swój ból w samotności, szuka pociechy w modlitwie. W swojej sytuacji (szczególnie uwypuklają to starożytne przekazy) nie może liczyć na współczucie otoczenia. *Protoewangelia Jakuba* i *Ewangelia Pseudo-Mateusza* wprowadzają do narracji postać służącej czyniącej pod adresem bohaterki złośliwe uwagi; reprezentuje ona środowisko postrzegające dramat Anny i Joachima jako karę za grzechy, odzwierciedlające starohebrajski system wartości.

Analizując scenę zwiastowania Annie i Joachimowi narodzin Maryi, Katarzyna Kiskowiak określa to zdarzenie jako wątek anuncjacyjny o charakterze kontaktu bezpośredniego i wymienia je obok zwiastowania Maryi narodzin Jezusa. Podaje także inne rodzaje: zwiastowania o charakterze komunikatu alegorycznego (w którym wymienia opisany już wcześniej sen zakonników i prorocstwo związane z niezwykłym drzewem symbolizującym Emerencję) oraz narodziny zapowiedziane w tekstach proroków biblijnych³⁴. Zwiastowanie narodzin córki Joachima i Anny dokonuje się za pośrednictwem anioła. W zbadanym materiale źródłowym uwagę przykuwa jednak sam komunikat, w którym obserwujemy nieznaczne różnice.

W najstarszym przekazie – *Protoewangelii Jakuba* – Anioł Pański pojawia się najpierw u Anny, potem zaś dwaj „zwiastuni” (jak określa ich narrator) przychodzą do jej męża. Opisy obu wypowiedzi przybywających Bożych wysłanników są paralelne oraz krótkie i lapidarne (por. „Anno, Anno. Wyśłuchał Pan Bóg modlitwę twoją. Poczniesz i porodzisz, a potomstwo twoje będzie przepowiadane po całej ziemi”³⁵ oraz „Joachimie, Joachimie, wysłuchał Pan Bóg twoją modlitwę. Zstąp stąd! Oto bowiem żona twoja Anna poczęła w swym łonie”³⁶). W przesłaniu tym zawarta jest informacja o naro-

³² Tamże, s. 149.

³³ Tamże.

³⁴ Por. K. Kiskowiak, dz. cyt., s. 80–163.

³⁵ *Protoewangelia...*, s. 185.

³⁶ Tamże.

dzinach dziecka (bez wskazania płci) i ukazana przyszła, bliżej nieokreślona wielkość dziecka (w rozmowie z Anną).

U Pseudo-Mateusza anioł jest jeden. Objawia się obojgu małżonkom – każdemu dwukrotnie, początkowo na jawie, po raz drugi we śnie. Interesujące jest to, że podczas pierwszego spotkania z Anną zapowiada jedynie narodziny dziecka, które „wzbudzi podziw po wszystkie czasy aż do końca świata”³⁷. Natomiast, zjawiając się u Joachima, podaje mu więcej szczegółów dotyczących przyszłego potomka:

Wiedz – mówi do mężczyzny – że ona [Anna – dop. M. W.] poczęła ci córkę z nasienia twego. A będzie ona ofiarowana w świątyni Bożej i Duch Święty spocznie na niej; błogosławiona będzie ponad wszystkimi świętymi niewiastami, tak że nikt nie będzie mógł powiedzieć, iż była taka przed nią, a i po niej nie pojawi się na tym świecie żadna jej podobna [...]; potomstwo jej będzie błogosławione i ona będzie błogosławiona będąc matką wiecznego błogosławieństwa³⁸.

Wysłannik niebios pojawia się ponownie w śnie Joachima, potwierdzając szczęśliwą wiadomość i rozwiewając tym wątpliwości bohatera. Z kolei Anna jest „drżąca i złężniona” po wizji, której była świadkiem. Jej późniejsza reakcja (wybuch płaczu) wyraża emocje, dodatkowo spotęgowane na skutek konfrontacji ze służącą. W tym miejscu zostaje więc ona przedstawiona jako postać niezwykle uczuciowa, obdarzona wyjątkową wrażliwością.

W przeciwieństwie do starożytnych tekstów rodzime apokryfy (zarówno *Rozmyślanie*, jak i *Żywot*) moment zwiastowania prezentują bardziej szczegółowo, redukując niektóre z elementów narracji kosztem innych. W tekstach tych dochodzi do odwrócenia kolejności zdarzeń: Boży posłaniec najpierw zjawia się u Joachima, a dopiero potem udaje się do jego żony. Być może staropolscy autorzy pragnęli w ten sposób podkreślić patriarchalny charakter struktury, jaką jest rodzina. W tekstach polskich anielskie przesłanie zostaje wzbogacone o elementy charakterystyki Maryi: imię przyszłej Matki Chrystusa oraz szczegóły dotyczące posłannictwa Jej oraz Jej Syna. W objawieniu Joachima z *Rozmyślania przemyskiego* czytamy: „z twego nasienia ma wyinic wielebny płód, przezeńże ma być odkupion wszystek świat i będzie nawrócono królestwo Dawidowe ojca twego [...] To błogosławione plemię »będzie żeńczyzna i« będzie już poświęcono w żywocie swej matki”³⁹.

Warto też nadmienić, że we wszystkich rozpatrywanych przekazach zawarto liczne aluzje i odwołania do biblijnych motywów, co służy uwiarygodnieniu opowieści i zbliża ich poetykę do tekstów natchnionych. Różni się jedynie liczebność i sposób wykorzystania poszczególnych elementów struk-

³⁷ *Ewangelia...*, s. 213.

³⁸ *Tamże*, s. 214.

³⁹ *Rozmyślanie...*, s. 145.

turalnych historii. Dla przykładu, podczas gdy zwiastowanie Joachimowi (obecne we wszystkich zbadanych apokryfach) przypomina pod względem sposobu obrazowania oraz stylistyki moment zwiastowania Zachariaszowi pochodzący z *Ewangelii według świętego Łukasza*⁴⁰, motyw czterdziestodniowego postu ojca Maryi (aluzja do podobnych zachowań Mojżesza czy Jezusa) znajdujemy już tylko w *Protoewangelii*.

Macierzyństwo Anny

Analizowane teksty ukazują macierzyństwo Anny jako doświadczenie naznaczone w pewnym sensie krótkotrwałością i wyjątkowością. Bohaterka z jednej strony wie, że jej córka będzie kimś niezwykłym, z drugiej ma świadomość konieczności szybkiego z nią rozstania. Zbadane przekazy nie odnotowują jednak negatywnych reakcji bohaterki, np. przejawów buntu – wręcz przeciwnie: Anna, świadoma obietnicy złożonej Bogu, czy to przed zwiastowaniem (jak w przypadku *Protoewangelii Jakuba*), czy też w jego trakcie lub po nim (pozostałe teksty), pragnie ją wypełnić, oddając Maryję na służbę do świątyni. Matka, która z utęsknieniem oczekiwała na upragnionego potomka, nie waha się w momencie pożegnania. Wspólnie z mężem odprowadza córkę i rozstaje się z nią, czemu towarzyszy poczucie dumy i satysfakcji.

Mimo że przywoływane teksty niewiele miejsca poświęcają wychowaniu Maryi i roli Anny jako matki, można w nich odnaleźć wiele interesujących przesłanek, wskazujących na wzorcowy charakter macierzyństwa bohaterki. Najobszerniej kwestię tę traktuje anonimowy autor *Rozmyślenia przemyskiego*. Opisując sposób sprawowania opieki nad Maryją, zaznacza: „z wiesielem karmili to dzieciątko w służbie i w miłości Bożej. Nie tako, jako inne panny czynią, iże szukają inych obcych mam, ale swe dzieciątko swymi piersiami karmiła i chowała”⁴¹. Podobnie przedstawiony zostaje ten problem w *Protoewangelii Jakubowej*, kiedy bohaterka po sześciu miesiącach od urodzenia córeczki stworzyła w swoim pokoju pewnego rodzaju świątynię „i nie pozwoliła, by spożywała cokolwiek skalanego czy nieczystego”⁴², zaś po upływie roku od jej urodzin, podczas uroczystości, zabrała ją do tej komnaty sypialnej i, karmiąc, zaśpiewała, wzorowany na starotestamentowych kantykach, hymn uwielbienia i radości⁴³.

Momentem, w którym manifestuje się świadoma miłość matczyna bohaterki, jest scena spełnienia ślubu oddania Maryi do świątyni. W *Protoewangelii* zawarty jest następujący opis tego zdarzenia:

⁴⁰ Obszernie na ten temat pisze: K. Kizzkowiak, dz. cyt., s. 124–125.

⁴¹ *Rozmyślenie...*, s. 146.

⁴² *Protoewangelia...*, s. 187.

⁴³ Tamże, s. 188.

Upływały dzieweczce miesiące. Gdy dziecię osiągnęło wiek dwu lat, rzekł Joachim: „Zaprowadźmy ją do świątyni Pana dla wypełnienia przyrzeczenia [...]”. I rzekła Anna: „Poczekajmy, aż będzie miała trzy lata, by nie szukała ojca i matki”. I rzekł Joachim: „Poczekajmy”. W końcu dziecię osiągnęło wiek trzech lat, i rzekł Joachim: „Zawołajmy córki Hebrajczyków, które są bez zmazy [...], by nie zwróciła się wstecz i jej serce nie zostało uwięzione daleko od świątyni Pańskiej”. I uczyniły tak, aż doszły do świątyni [...]. I przyjął ją kapłan [...].⁴⁴

W świetle powyższej relacji Anna okazuje się matką, która doskonale zna swoją córkę. Wyczuwa porę odpowiednią do rozstania, uwzględniając poszczególne stadia emocjonalnego rozwoju dziecka. Logika jej argumentacji przekonuje męża i, tak naprawdę, właśnie Anna decyduje o momencie rozstania się z Maryją. Reprezentuje model matki dokonującej osobistych wyborów ze względu na duchowe dobro dziecka, rezygnując z prób osiągnięcia osobistych celów.

* * *

Zamykając – z konieczności skrótową – analizę sposobu prezentacji postaci świętej Anny w wybranych źródłach apokryficznych, należy stwierdzić, że – mimo nieznacznych różnic w konstrukcji treści – przedstawiają one taką samą wizję i interpretację postaw matki Maryi. Ukazują ją przede wszystkim jako osobę wybraną przez Boga i sytuują ją w genealogicznym rodowodzie Jezusa, czyniąc to albo za pomocą prorocstwa bezpośredniego (zwiastowanie w większości analizowanych narracji), albo za pomocą alegorii (jak ma to miejsce w przypadku opowieści Mikołaja z Wilkowiecka). Poza tym warto zauważyć, że przekazy starożytne większą wagę przywiązują jedynie do samego przedstawienia postaci Anny i wskazania jej związku z Maryją, natomiast polskie teksty prezentują związki prefiguracyjne, budując dłuższe ciągi konkatencji genealogicznych, próbując dzięki temu całościowo przedstawić historię tej postaci. Autorzy staropolscy wykazują się więc większą erudycyjnością w doborze motywów, dodając przy tym znaczną liczbę szczegółów.

Dodatkowo wszystkie analizowane teksty prezentują bohaterkę zarówno jako dobrą żonę, jak i oddaną matkę, kreując obraz wzorowej chrześcijanki, z radością przyjmującej obowiązek wychowania dziecka w konkretnym celu – do udziału w zbawczym dziele Chrystusa. Anna wypełnia go z niezwykłą starannością, zachowując przy tym postawę zalecaną przez Kościół. Jest ona wzorem matki świadomej faktu, że dziecko nie jest jej własnością, a jedynie darem, z którego trzeba będzie się kiedyś rozliczyć; niewątpliwie stanowiło to istotny element kształtujący postawy odbiorców zbadanych źródeł.

⁴⁴ Tamże, s. 190.

Bibliografia

Źródła

- Ewangelia Pseudo-Mateusza, Protoewangelia Jakuba*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne*, cz. I, red. Marek Starowieyski, Lublin 1980.
- Historyja o świętej Annie, Żywot św. Anny, Rozmyślanie przemyskie*, w: *Cały świat nie pomieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne*, wyd. Wojciech R. Rzepka, Wiesław Wydra, Warszawa 2008.

Opracowania

- Adamczyk Maria, *Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze staropolskiej do końca XVI wieku*, Poznań 1980.
- Kiszczowiak Katarzyna, *Wątki maryjne w apokryfach staropolskich. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2013.
- Kaiser Jr. Walter C., *Stary Testament. Pierwsza Księga Samuela*, w: tenże, Peter H. Davids, F.F. Bruce, Manfred T. Baruch, *Trudne fragmenty Biblii*, konsultacja naukowa wydania polskiego Waldemar Chrostowski, Warszawa 2011.
- Lurker Manfred, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989.
- Łukaszczuk Mieczysław, *Święta Anna: próba udokumentowania kultu św. Anny*, Kraków 1999.
- Połubicki Władysław, *Kwestia kobieca w społecznej doktrynie judaizmu, chrześcijaństwa i islamu*, Warszawa 1989.

Opracowania dostępne w Internecie

- Informacje o św. Annie dostępne na stronie internetowej: <http://www.brewiarz.pl/czytelnia/swieci/07-26a.php3> [dostęp: 19.02.2015].
- Spraw. Anna, matka Bogurodzicy*, na stronie internetowej: [http://www.typo.cerkiew.pl/index.php?id=swieci&tx_orthal\[sw_id\]=79&cHash=872d6d285205d8f9fd51b63d0c62f05b](http://www.typo.cerkiew.pl/index.php?id=swieci&tx_orthal[sw_id]=79&cHash=872d6d285205d8f9fd51b63d0c62f05b) [dostęp: 01.05.2016].
- Święta Anna*, na stronie internetowej Góry św. Anny oraz Sanktuarium świętej Anny Samotrzeciej, http://www.swanna.pl/sankt_sa.htm [dostęp: 19.02.2015].

Summary

The article consists of the comparative analysis of chosen apocrypha originating from the Modern Era (*the Gospel of Pseudo-Matthew* and *the Protevangelium of James*) and the Old Polish times (*the Life of Saint Anne* Jan's from Koszyczek, *The History of Saint Anne* Mikołaj's of Wilkowieck and some initial fragments from *The Przemysl Meditation*).

The aim of the analysis is the way of the presentation of Saint Anne (the mother of Virgin Mary) in selected literary texts. In the course of the analysis the story of the heroine, which is created from five cited literary works, is also reminded. Great emphasis is put on the family genealogy of the saint and the prefigured behaviour of its individual family members. The goal of the study is to show that Saint Anne plays mainly a moralistic role in the apocrypha. She embodies a model of an ideal wife and mother which is particularly recommended in the old Jewish and old Polish communities. In the article there are also many examples of the behaviour of the characters, which are also placed in a historical context and the Bible. What is more, there are some references to hagiographical studies. In the end the conclusions based on the analysis emphasise the role of such presentations for Christian society.